

УДК 316.4.066

А. В. КАРКАЧ

УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СПОЖИВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЛІТНІМИ ЛЮДЬМИ

У статті розглянуто особливості ресоціалізації людей похилого віку в сучасному інформаційному суспільстві, обґрунтовано необхідність розробки нових соціально-педагогічних технологій ефективної ресоціалізації представників третього віку. Проаналізовано особливості споживання освітніх послуг літніми людьми в умовах університету третього віку як механізм соціального конструювання ресоціалізації в сучасному трансформаційному суспільстві в Україні.

Ключові слова: ресоціалізація, люди похилого віку, освіта літніх людей, університет третього віку, споживання, споживацька поведінка, споживацькі практики, соціальний статус.

Освіта літніх людей на сучасному етапі розвитку українського суспільства набула особливого значення, її важлива роль полягає в ресоціалізації літніх людей: зміні ціннісно-нормативної системи діяльності та радикально новому сприйнятті реальності. Зміст і стан освіти літніх людей залежать не лише від соціально-політичної, соціально-економічної, а й значною мірою від соціокультурної детермінації.

Згідно з дослідженням Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає перше місце у світі з поширення депресії, особливо серед людей пенсійного віку [7]. Вихід на пенсію є одним з найбільш кризових моментів на життєвому шляху літньої людини, що тягне за собою суттєві зміни в умовах і способі її життя [26, с. 59–68]. На думку експертів Оксфордського центру когнітивної терапії, навчання – ефективний засіб профілактики депресій у літніх людей [4]. Участь у навчальному процесі допомагає людині крокувати в ногу із часом, тренувати пам'ять, розвивати інтелект.

У Мадридському міжнародному плані дій щодо проблем старіння визначено стратегію дій, покликаних перетворити старіння із загрози розвитку суспільства на його рушійну силу [16]. Згодом Лісабонський саміт Ради Європи в березні 2000 р. прийняв Меморандум освіти протягом життя (A Memorandum of Lifelong Learning) [37]. В Україні державні соціальні структури почали свою роботу щодо впровадження Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння населення та Меморандуму освіти протягом життя лише влітку 2008 р. Університети третього віку стали одним з інструментів активізації ролі літніх людей у соціумі, упроваджених понад три десятиліття тому в Європі (перший університет третього віку було відкрито у 1970 р. у Франції, до кінця 70-х рр. такі університети уже функціонували в Бельгії, Швейцарії, Італії, Іспанії, Польщі, Швеції, Фінляндії; з початку 80-х рр. практика існування університетів третього віку набула поширення у Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії, на Мальті та Кі-

прі; до кінця 80-х рр. – у Німеччині, Шотландії, США, Канаді, Нідерландах, Китаї та Чилі. Україна долучилася до процесу створення університетів третього віку лише у 2008 р.: це були фундації в Кременчуці, Ковелі та Києві. На сьогодні IAUTA (International Association of Universities of the Third Age) – Міжнародна асоціація університетів третього віку нараховує більше ніж 25 тис. університетів у всьому світі) [29, с. 45–48]. Університет третього віку є досить успішним проектом освіти дорослих, забезпечуючи можливість літнім людям бути безпосередніми учасниками ряду заходів, пов'язаних з благополуччям у подальшому житті. Між багатьма країнами до цього часу не налагоджено обміну досвідом щодо вказаного питання. Таким чином, тема ролі університетів третього віку в процесі споживання освітніх послуг літніми людьми на сьогодні є нерозробленою як в Україні, так і в світі.

З огляду на кардинальні зміни в державно-політичному устрої та соціально-економічному житті нашої країни, на сучасні тенденції розвитку суспільства, інтерес до споживання як товарів, так і послуг стрімко зростає. Це зумовлено багатьма факторами, серед яких: збільшення потреб людей і суспільного виробництва, розширення комунікаційного простору, активізація спілкування між людьми, урбанізація тощо [11].

В Україні дедалі більше літніх людей, як й інших членів суспільства, для власної ідентифікації в суспільстві використовує демонстрацію своїх можливостей, проводить презентацію свого стилю життя завдяки споживанню освітніх послуг, статус яких розглядається як ознака визначеної соціальної позиції в суспільстві [20, с. 224–230]. У зв'язку із цим набуває актуальності розгляд освіти літніх людей з позиції соціології споживання щодо визначення детермінант споживання освітніх послуг.

Недостатній рівень соціологічних знань про процес функціонування інституту освіти літніх людей як окремої сфери споживання вимагає розв'язання наукового завдання, яке полягає в необхідності теоретичного визначення та емпіричного обґрунтування соціокультурних детермінант формування потреб, мотивів, ціннісно-цільових установок, поведінки цілісної соціальної групи літніх людей як споживачів освітніх послуг. Усе вищевказане визначає наукову, теоретичну та практичну актуальність теми дослідження в цій статті.

Освіта як соціальний інститут та її соціальні аспекти постійно привертати увагу професійної соціологічної спільноти (В. Астахова, І. Гавриленко, В. Городяненко, Я. Зоська, С. Катаєв, П. Куделя, В. Луговий, М. Лукашевич, Т. Огаренко, М. Руткевич, Б. Рубін, О. Сکیدін, Л. Сокурянська, М. Туленков, Л. Хижняк, В. Чепак, Д. Шведь, В. Шубкін, С. Шудло).

Споживанню як різновиду соціальних практик різних категорій населення та соціальному інституту суспільства, дослідженню споживчої поведінки в Україні присвятили увагу у своїх працях В. Бакіров, С. Вакуленко, Л. Волочкова, Герус, В. Городяненко, О. Гофман, В. Ільїн, Я. Зоська, В. Козловський, Н. Лисиця, М. Лукашевич, В. Максименко, М. Мاستинець, В. Мініна, І. Набруско, Ю. Пачковський, Т. Петрушина, В. Пилипен-

ко, В. Полторака, В. Резнік, Є. Суїменко, **В. Тарасенко**, Н. Удріс, Ф. Хрустальов, Ю. Черевко та ін.

Незважаючи на численні праці з проблематики споживання, очевидним є дефіцит виявлення специфіки соціальних практик споживання освітніх послуг літніми людьми у кризових та перехідних суспільствах, у яких суспільство споживання перебуває у початковому стані, зокрема в Україні.

Мета статті полягає у визначенні соціокультурних детермінант процесу споживання освітніх послуг літніми людьми в сучасній Україні.

Суспільство – надзвичайно складний і суперечливий предмет пізнання. Воно постійно змінюється, набуваючи все нових і нових форм. Кожне таке суспільство є не просто сукупністю людей, а єдиною системою соціальних відносин, цілісним соціальним організмом. Саме в суспільстві людина набуває соціальних якостей, усвідомлює свою соціальну сутність.

Сучасне суспільство пережило суттєві трансформації й продовжує змінюватися. У контексті такої рефлексії варто звернутись до концепції “суспільства споживання”, розвинутої в працях Ж. Бодріяра [1]. Становлення ринкової економіки в Україні, побудова та розвиток ринкових інститутів, вплив зовнішніх тенденцій, у тому числі таких, що приходять із Заходу, породжують у культурі та суспільстві України унікальний соціокультурний універсум, утворений із взаємодії специфічно українських, традиційних елементів і нових феноменів суспільного життя. Одним із таких нових явищ в українському соціумі і є формування особливого типу соціальних відносин, що визначається поняттям “суспільство споживання” [32, с. 63–66]. Споживання існувало завжди, проте воно було чимось більшим, ніж просто споживання: бути споживачем означає бути включеним у специфічний набір соціокультурних символів та цінностей. Виникає особливий ідеологічний клімат, що заохочує індивідів до активної споживацької діяльності, і система соціального впливу на активність споживачів, яка представлена багатьма соціальними інститутами. Роль структурних, індивідуальних детермінант поведінки індивіда зростає. Ще Г. Маркузе писав про настання нової форми цивілізації, у якій нові й нові потреби продукуються суспільством та слугують засобом тотального контролю над індивідом [19]. У будь-якому разі людина визначає свою самооцінку та ідентичність у термінах споживчих цінностей [40]. Цю думку обстоював і М. Фезерстоун, зазначаючи, що за допомогою споживання людина отримує можливість самовираження й знаходження ідентичності [25]. Таким чином, відбувається зміцнення зв'язків між стилем життя, соціальним статусом та споживанням, значно посилюється увага до ціннісно-раціональної дії та демонстраційної поведінки.

Споживання є активною й колективною поведінкою, що включає всю систему цінностей разом з функцією інтеграції групи та соціального контролю, що належить їй. Ці положення є актуальними для сучасного етапу розвитку України. Хоча в цьому контексті варто наголосити й на тому, що в нашій країні поглиблюється політичне відчуження, що виникає внаслідок

різного розуміння природи та принципів здійснення влади, носієм якої є держава. Практичним виявленням цього відчуження стає обмеження свободи людей, поглиблення соціального й економічного розшарування, створення політично-економічних привілеїв для окремих олігархічних груп. В умовах економічної кризи, коли масово погіршується матеріальне становище людей без зниження їхнього соціального статусу, зростає потреба в зовнішніх ефектах, які слугують для статусної й рольової презентації. Україна як сучасне суспільство теж відчуває на собі наслідки споживацтва в намірах або діях населення. Суспільство споживання в Україні має деякі спільні ознаки з іншими країнами, але наявні характерні відмінності [10, с. 63–68]. Це відображає єдність процесів глобалізації та локалізації в сучасному світі. За визначенням В. Тарасенка, “моделі споживчої діяльності зумовлені характером суспільних відносин, у межах яких вони реалізуються” [33, с. 13].

Специфічною соціопатією в умовах посттоталітарного розвитку суспільства є амбівалентність свідомості: взаємовиключаючі ціннісно-нормативні підсистеми співіснують як узгоджені елементи єдиного типу свідомості й емоційного ставлення до соціальної дійсності; суперечливі системи цінностей, характерні не для різних соціальних груп, а фактично для кожної з великих соціальних груп; амбівалентність виявляється в суперечливих поєднаннях демократичних цінностей-цілей соціальних перетворень і тоталітарних цінностей-засобів реалізації демократичних ідей [21, с. 497–501]. Україна перебуває й досі в неозначеній зоні транзитивності. Криза цивілізаційної ідентичності не лише долається, а й посилюється з відходом від радянського минулого, і це стосується не лише економічної та ідеологічної систем, а й базових цінностей ідентичності. Зазвичай ідентифікації інституалізовані та виявляються через відповідність поведінки інституційним вимогам і відповідну реакцію інститутів. Тому руйнування або різка змістовна зміна інститутів, у яких були соціалізовані індивіди, викликає масову втрату ідентифікації, значущу в масштабах усього суспільства. Набуття ж ідентифікації в новій формі починається з предметної й поведінкової її презентації. Тому за таких умов споживання постає моделлю, що домінує й може виконувати функцію конструювання ідентичності в соціальних системах, позбавлених сталої ціннісно-нормативної бази [3, с. 392–393]. Таким чином, визначальний вплив на поведінку споживача справляють не його унікальні риси, а його позиція в соціальному просторі, яку він займає у певний момент часу, тобто те, у логіку яких соціальних відносин він вплетений, набором яких споживацьких ресурсів він володіє. У сьогоднішні все стрімкіше набуває поширення методологія постмодернізму, відповідно до якої, за теорією П. Бурдьє, можемо констатувати, що діяльність людини спрямована на визначення позиції в соціальному просторі за допомогою обсягів і структури капіталів: економічного, культурного й соціального [2, с. 60–74]. Звідси ми можемо стверджувати, що конкретний вибір споживачів освітніх послуг може презентувати їх соціальне становище та характеризувати капітал,

що залежить від попередніх соціальних умов їх життя: смаків, звичок, прихильностей, уподобань.

Кардинальні зміни в державно-політичному устрої, соціально-економічному житті, а також стійке зростання частки літніх людей у структурі населення України вимагають формування нових уявлень про роль цієї категорії громадян у соціальному розвитку. В умовах демографічного старіння суспільства літні люди стають однією з найбільш значних категорій населення [27; 1]. Відтак, характеристика цієї групи населення може стати характеристикою всього суспільства, саме тому освіті літніх людей сьогодні приділяють особливу увагу. Дослідження людей літнього віку в соціологічному полі органічно виводить на проблематику, пов'язану з тим, що літня людина в умовах постмодерністського розпаду соціальних і культурних стратифікацій виявилася не тільки в ситуації тотального відчуження, а й повної втрати ідентичності, глибинних онтологічних підстав власної життєдіяльності (втрата тілесності, психічного здоров'я, сім'ї, віри, любові) [28].

У конструюванні нового соціального простору освіта набуває значення соціального ресурсу, важливого не стільки як показник освіченості людини, скільки як основний канал соціального відтворення та соціальної мобільності. Освітньо-професійні параметри дослідники розглядають, поперше, як втілення особистих якостей-здібностей індивідів, помножених на вкладені в освіту й професійну підготовку інвестиції й значні трудові зусилля, а по-друге, як досягнення індивідів, що, за влучним висловом Т. Парсонса, непомітно переходять в особисті якості та у володіння, тобто в належні індивіду предмети (необов'язково матеріальні), які характеризуються тим, що їх можна передавати [23, с. 116–135].

Безумовно, освітні орієнтації літніх людей можуть і повинні бути різними. До факторів, які визначають їх специфіку, можна віднести й освітній та професійний статус літньої людини в минулому та нині, гендерні відмінності.

Освіта для дорослої людини є одним зі способів вирішення ряду важливих життєвих проблем. На кожному віковому етапі людина стикається з новим колом проблем. Для літніх людей це не лише проблеми матеріальні, а й проблеми соціального, психологічного характеру (турбота про здоров'я та його збереження; самотність; втрата рідних і близьких людей; відсутність взаєморозуміння з боку оточення; організація вільного часу, тощо). Отже, належним чином організована освіта людей похилого віку має виступати як засобом соціального захисту і психологічної стабільності, так і способом інтеграції в комунікативний та культурний простір, її варто розглядати як активну діяльність, спрямовану на самореалізацію особистості.

Головними соціальними факторами й соціальними передумовами, що визначають сутність освіти цільової групи літніх людей, є: безперервне навчання, соціалізація, знаходження нових орієнтирів у житті, саморозвиток, організація власної біографії для підтримки автономного існування в

життя й самостійного вирішення повсякденних проблем [14]. Університет третього віку (U3A) є досить успішним рухом освіти дорослих, що забезпечує можливості для літніх людей брати участь в освітніх заходах заради задоволення своїх потреб, що пов'язані з благополуччям у подальшому житті. Два істотно різні підходи, оригінальні: французький і британський, який розвинувся через кілька років, – стали моделями університетів третього віку (U3A), що домінують і прийняті в різних країнах. Не випадково в Гамбурзькій декларації про навчання дорослих (1997 р.) у п. 21 відзначено виняткову важливість інтеграції літньої людини в сучасний освітній простір: “літнім людям належить зробити значний внесок у розвиток суспільства. У зв'язку із цим важливо, щоб вони мали можливість вчитися на рівних умовах і відповідним чином. Потрібно визнати, гідно оцінити й використовувати їх навички та здібності” [6].

Розвиток інтелектуального потенціалу можливий протягом усього життя. Сучасні психологи виділяють кристалізований (crystallised) інтелект і такий, що перетікає (fluid). Кристалізований включає словниковий запас, загальну інформованість, знання, здатність до логічних міркувань. Інтелект, що перетікає, пов'язаний із загальним інтелектуальним розвитком, здатністю до продуктивного синтезу й вирішення проблем. Якщо інтелект, що перетікає, може згасати з віком, кристалізований продовжує зростати. Крім того, прагматична сторона інтелекту – правильні судження щодо важливих, але невизначених життєвих ситуацій – вдосконалюється й розвивається саме з віком [38, с. 58]. Головним завданням людства, як вважає американський учений, один із провідних теоретиків і практиків у галузі освіти дорослих М. Ноулс, стала “підготовка компетентних людей – таких людей, які були б здатні застосовувати свої знання в умовах, що змінюються, і... чия компетентність полягала б у вмінні включатися у постійне самонавчання впродовж усього життя” [39, р. 18–19, 43].

Саме тому в другій половині 90-х рр. ХХ ст. у сфері освіти дорослих проголошено сполучення принципу безперервності освіти з принципом навчання протягом усього життя й формуванням суспільства знань.

Освіта людей третього віку є складовою освіти впродовж життя, розвиток якої зумовлений глобалізаційними та інтеграційними процесами, демографічними чинниками, комплексом внутрішніх і зовнішніх політичних, соціально-економічних та освітніх потреб дорослої людини й суспільства. До спільноти “студентів третього віку” належать особи віком від 55 років та старші, які виходять або вже вийшли в постпрофесійну фазу життя й виявляють бажання постійно підвищувати свій загальноосвітній, професійний та культурний рівні.

На початку ХХІ ст. освіта літніх перестає бути прерогативою педагогічної науки, натомість потребує інтеграції зусиль представників різних галузей фундаментального знання про людину. Вона стає перспективним міждисциплінарним напрямом, зокрема соціологічним, ключовою проблемою міжнародного дискурсу ХХІ ст., про що свідчать численні конферен-

ції, з'їзди асоціацій різного рівня з освіти дорослих та старших дорослих на регіональних і міжнародному рівнях. Провідними соціальними функціями освіти дорослих визнано адаптивну, інтегруючу, інформаційну, компенсаторну, розвивальну, тоді як аналіз андрагогічних і геррагогічних джерел дав змогу виокремити особливі функції, притаманні освіті людей третього віку, а саме: соціально-адаптивну, реабілітаційно-терапевтичну, нормалізаційно-відновлювальну, ресоціалізуючу.

Упродовж жовтня 2015 р. – квітня 2016 р. проведено опитування (анкетування) студентів Університету третього віку територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільської районної у м. Полтаві ради. Загалом в опитуванні взяло участь 200 студентів віком від 55 до 80 років (55–60-річні – 22%, 61–65-річні – 35%, 66–70-річні – 30%, 71–75-річні – 9%, 76–80-річні – 4% наших респондентів).

За результатами дослідження визначено, що понад 80% тих, хто вступає до Університету третього віку, ухвалюють своє рішення про навчання під впливом і за рекомендацією своїх однолітків або близьких родичів, тобто на процес споживання помітно діє аспект соціально зумовленого рішення, пов'язаного із соціальним середовищем. Таким чином, можемо стверджувати, що формування потреб і мотивація людей похилого віку перебувають під впливом цінностей та інтересів як окремих соціальних груп, так і суспільства загалом. Досвід функціонування Університету третього віку при територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) управління соціального захисту населення виконкому Подільської районної у м. Полтаві ради говорить на користь переходу на перспективні форми залучення до навчання у вигляді соціально-просвітницьких акцій: тижні, фестивалі, виставки, конкурси, форуми та інші спеціалізовані акції популяризації й ефективності освіти літніх людей, у тому числі з використанням сучасних освітніх технологій. Активна діяльність з лобіювання ідей освіти літніх надасть змогу розширити число слухачів, підвищити якість і ефективність ресоціалізуючого впливу, приверне увагу партнерів і забезпечить їх консолідацію в реалізації освітніх проектів, тим самим забезпечуючи успішну ресоціалізацію особистості в поважному віці в аспекті споживання освітніх послуг.

У нинішньому суспільстві ще існує стереотипне уявлення про обмежені здібності людей похилого віку до сприйняття нової інформації й труднощі в навчанні. Втім, дослідження показують, що відмінності в здібностях до навчання між молодими та літніми людьми незначні, і більшість людей пенсійного віку (принаймні до 75–80 років) значною мірою зберігають працездатність, компетентність, інтелектуальний потенціал [8, с. 45]. Деякі труднощі в навчанні пов'язані з фізіологічними особливостями цієї групи споживачів – станом здоров'я (слабкістю зору, слуху, поганою координацією рухів тощо). Цей факт підтвердили респонденти, відповідаючи на запитання “Що Вам заважає відвідувати Університет третього віку?”

Так, 83% відповіли, що найбільше заважає відвідувати стан здоров'я: слабкий зір (53%), проблеми з пам'яттю (21%), фактор глухоти (4%), ускладнена мова (16%), погана координація рухів (6%). Отже, можна припустити, що фізичні властивості (проблеми зі здоров'ям) літніх людей як споживачів освітніх послуг мають певний вплив як на процес споживання, на поведінкові властивості людей похилого віку як споживачів і тому повинні бути враховані під час організації та планування навчального процесу, обрання форм.

Оцінюючи становище осіб літнього віку в сучасному суспільстві, не можна не помітити, що багато в чому їхні проблеми пов'язані із соціальною ексклюзією, нездатністю швидко адаптуватися до постійних змін. Геронтоосвіта має величезний потенціал для вирішення проблеми соціальної адаптації представників старшого покоління, їх ресоціалізації загалом. Ресоціалізація, як один з етапів соціалізації особистості, відбувається в процесі навчання нових цінностей, норм, ролей і правил поведінки замість колишніх. У найбільш загальній формі ресоціалізація відбувається щоразу, коли ми пізнаємо щось, що не збігається з нашим колишнім досвідом [36]. Ресоціалізація літньої людини як безперервний процес розвитку й само розвитку особистості органічно пов'язана із соціальною адаптацією, яка може мати як активну, так і пасивну форми. У нашому випадку ми говоримо про пристосування літньої людини до нових соціальних ролей та умов життєдіяльності. В умовах Університету третього віку як соціального інституту й відбувається формування адаптивного середовища життєдіяльності людини похилого віку. Виявлено, що 98% слухачів Університету третього віку почувають себе комфортно, тобто для них це адаптивне середовище є сприятливим. Це надає змогу розглядати адаптацію як один з основних соціально-психологічних механізмів ресоціалізації особистості, як процес пристосування індивіда до виконання певної ролі, готовності до споживання нових товарів і послуг.

Аналіз теоретичних досліджень надає змогу виокремити кілька форм, у яких здійснюється адаптація. Проаналізувавши відповіді респондентів на запитання "Ви навчаєтесь в Університеті третього віку, тому що:...", доходимо висновку, що слухачі за формами адаптації до нових умов життєдіяльності розподілились таким чином: повністю підпорядкувалися вимогам середовища без його критичного аналізу (форма акомодатції) – 6% (відповіли "Щоб заповнити вільний час"); вимушено підпорядкувалися вимогам середовища (форма конформізму) – 5% (відповіли "Навчаються, бо цього вимагають рідні"); свідомо й добровільно прийняли норми та цінності середовища на основі особистої солідарності з ними (форма асиміляції) – 89% (відповіли "Що їм цікаво і знадобиться у житті"). Отже, можемо стверджувати, що процес споживання освітніх послуг людьми похилого віку в Університетах третього віку не тільки співвідноситься з культурним фактором, впливає на стиль життя та поведінку споживачів освітніх послуг, а й виступає безпосереднім регулятором суспільних

відносин і поведінки людей похилого віку, спонукаючи останніх до активізації діяльності.

Ступінь адаптації до періоду пізньої дорослості залежить від того, наскільки людина зуміла переключитися на нові форми діяльності, відшукати сфери й галузі, в яких можна активно реалізовувати свою соціальну роль [15, с. 57–61]. На запитання “Чому Ви ходите до Університету третього віку?” 94% респондентів відповіли, що ходять, щоб спілкуватись з друзями, навчатися, бо їм це цікаво. Отже, основними факторами, що впливають на активність людей похилого віку, є багатий життєвий досвід, вільний час, активне дозвілля, прагнення поділитися своїми знаннями та вміннями, прагнення бути затребуваними. Дослідження показують, що чим інтенсивніше людина працює творчо, тим довше її розум зберігає активність, перевершує інших за інтелектуальними можливостями [24].

Як ми вже з'ясували, участь в освітніх програмах літніх людей сприяє їхній відмові від пасивної споживацької поведінки й стимулює активність, діяльність, творчість. Освіта в літньому віці сприяє задоволенню основних емоційних, пізнавальних, соціальних потреб, надає змогу відчувати свою корисність суспільству, причетність до групи, повагу з боку оточення та самоповагу за взяття на себе відповідальності.

Завдяки активній участі людей похилого віку в освітніх заходах змінюється їхній світогляд, ступінь участі в суспільному житті [35].

Як відомо, донедавна ступінь розвитку суспільства визначався ступенем його індустріалізації, проте на сьогодні – ступенем інформатизації. Проведеним дослідженням з'ясовано, що лише 13% студентів Університету третього віку для отримання інформації користуються Інтернетом, решта віддають перевагу таким традиційним джерелам інформації як газети (94% респондентів витрачають для читання газет до 2 годин на день) та телебачення (65% респондентів витрачають більше ніж 6 годин на перегляд телепередач).

На сьогодні актуальним, особливо щодо осіб похилого віку, є використання в повсякденному житті сучасних технологій, таких як Інтернет, оскільки високий рівень інформатизації всіх сфер людської діяльності, насамперед сфери послуг, ставить підвищені вимоги до підготовки споживачів послуг інформаційних систем. Комп'ютер стає невід'ємним атрибутом життя членів суспільства, зокрема, людей похилого віку [22, с. 128–144; 13]. Інтернет дає можливість спілкуватися з родичами й друзями, що живуть далеко, заводити нові знайомства, бути в курсі подій, що відбуваються у світі, країні, місті, бути користувачами електронних бібліотек, інтернет-магазинів тощо. За допомогою глобальної мережі можна вирішувати проблему самотньої старості, яка останніми роками набула справді масового характеру, адже саме на самотність літні люди скаржаться навіть частіше, ніж на хворобу або недостатній рівень пенсійного забезпечення (за даними дослідження, більше ніж 33% респондентів майже не спілкуються з рідними, причому серед них порівну чоловіків і жінок). Цього можна

уникнути завдяки навчанню літніх людей основ комп'ютерної грамотності в університетах третього віку.

Для перебігу трансформаційних процесів в українському суспільстві характерне швидке становлення освіти як чинника висхідної соціальної мобільності. Освіта людей похилого віку в університетах третього віку перетворюється на важливий соціальний ресурс, крім цього, у багатьох власників сертифікатів і життєвого досвіду з'явилися можливості перетворення своїх культурних ресурсів на культурний капітал, а це, у свою чергу, призводить до підвищення рівня та якості життя тощо.

Висновки. У результаті теоретичного та емпіричного дослідження ми дійшли висновку, що за багатьма показниками сучасна Україна може бути описана як суспільство споживання, проте таке суспільство споживання, що має значну специфіку.

Сьогодні дедалі більшої популярності набуває теорія “людського капіталу”, згідно з якою витрати на освіту розглядають як капіталовкладення в майбутнє. Останні відображають якість виховання, рівень освіти, професіоналізму, ерудиції, цінність життєвого досвіду суб'єктів.

Освітні програми для літніх людей мають величезний потенціал для вирішення проблеми соціальної адаптації представників старшого покоління, їх ресоціалізації загалом, зокрема здатні здійснювати як безпосередній вплив на їх адаптивні здібності (навчання різним навичкам, необхідним у повсякденному житті), так і опосередкований, які полягають у формуванні умов, сприятливих для перебігу процесів пристосування до соціальних змін, процесу старіння й стану старості (отримання нових знань, організація дозвілля, розширення кола спілкування, самореалізація тощо). Тому конкретний вибір особи в процесі споживання освітніх послуг залежить як від попередніх соціальних умов (формування смаків, схильностей, звичок), так і від майбутнього та практичного передбачення, від практичного ставлення до нової соціальної ролі. Цей вибір презентує соціальний стан і характеризує певний соціальний та економічний капітал літньої особи.

За результатами проведених нами досліджень інформація, яку студенти Університету третього віку отримують на заняттях, стає не тільки предметом для спілкування з друзями, близькими та оточенням, а й спонукає ділитися враженнями, стає предметом дискусій, надає змогу людям похилого віку відчувати себе впевнено в новому економічному, політичному, інформаційному та соціальному просторі. Майже всі слухачі відзначають задоволення інтелектуальних потреб, підвищення розумової активності, розвиток пам'яті та інтелектуальних здібностей, розширення пізнавальних інтересів, поглиблення знань про суспільство, активізацію самостійної пізнавальної діяльності. Набуває актуальності використання в системі соціального обслуговування нових технологій освітньої роботи з людьми похилого віку. Таким зразком може бути організація освітньої діяльності літніх людей в Університеті третього віку.

Емпіричні дослідження довели, що активізація людей похилого віку в освітній діяльності сприяє їх ресоціалізації, а отже, й у зміні споживчих практик та споживчої поведінки загалом. Ця діяльність, на наш погляд, впливає на збереження активності, яка приводить до розвитку нових соціальних контактів, творчості, інтелектуальних здібностей та інтересів, поліпшує соціальне становище й самопочуття – узагалі підвищує задоволення від життя. Крім того, на нашу думку, результати досліджень свідчать про те, що існує пряма залежність між рівнем активності людини, її настроєм, задоволеністю існуючим станом і поведінкою споживача.

Успіхи людини продовжують її життя більше, ніж фізична активність і здоровий спосіб життя, тому особливо актуальним є створення сприятливої психоемоційної сфери засобами освіти в процесі ресоціалізації людей похилого віку, формування їх стилю життя, орієнтованого на таку модель споживчої поведінки, яка надає змогу позиціонувати себе з певним соціальним класом, що базується на існуючому або на бажаному соціальному статусі споживача.

Список використаної літератури

1. Бодрияр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрияр. – Москва : Добросвет, 2006. – 269 с.
2. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
3. Вакуленко С. М. Свобода вибору в споживчій поведінці: до постановки проблеми / С. М. Вакуленко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 16. – С. 392–393.
4. Вестбрук Д. Подолати депресію / Д. Вестбрук ; пер. з англ. Діани Бусько; наук. ред. Катерина Явна (Серія “Сам собі психотерапевт”). – Львів : Вид-во Українського католицького ун-ту, 2014. – 94 с.
5. Висоцька О. Є. Символічне споживання у суспільстві постмодерну: зміст та витоки феномену / О. Є. Висоцька // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – 2013. – № 77 (№ 10). – С. 333–339.
6. Гамбургская декларация об обучении взрослых, принята пятой Международной конференцией по образованию взрослых, Гамбург, Германия, 14–18 июля 1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hamburg_decl.shtml.
7. Борисенко В. В. Депрессивні розлади у загальномедичній практиці / В. В. Борисенко. – Полтава, 2002. – 87 с.
8. Елютина М. Э. Социальная геронтология / М. Э. Елютина, Э. Е. Чеканова. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 157 с.
9. Заставська Л. П. Соціальний портрет сучасного українського споживача / Л. П. Заставська, Я. В. Зоська // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 54 – С. 148–154.
10. Зоська Я. В. До питання про специфіку феномену споживацтва в умовах України / Я. В. Зоська // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики [Текст] : збірник наукових праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Класичний приват. ун-т ; редкол. О. Л. Скідін (гол. ред.) [та ін.]. – Запоріжжя : [б. в.], 2009. – Вип. 43. – С. 63–68.

11. Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія / Я. В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 350 с.
12. Зоська Я. В. Индекс потребительских настроений – показатель социальных изменений / Я. В. Зоська // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Соціол. дослідж. сучас. сусп-ва: методологія, теорія, методи. – 2000. – № 462. – С. 68–71.
13. Информатика: Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології : посібник / за ред. О. І. Пушкаря. – Київ : Академія, 2001. – 696 с.
14. Кононыгина Т. М. Герагогика : пособие для тех, кто занимается образованием пожилых людей / Т. М. Кононыгина. – Орел : Красная строка, 2006. – 168 с.
15. Кошарная Г. Б. Особенности обучения пожилых людей / Г. Б. Кошарная, Е. В. Щанина // Интеграция образования. – 2013. – № 4. – С. 57–61.
16. Мадридский международный план действий по вопросам старения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/397/53/PDF>.
17. Максименко А. Споживча поведінка: концептуалізація поняття та чинники, що її детермінують / А. Максименко // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка та ін. ; [редкол.: О. Л. Скідін (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – Вип. 44. – С. 140-145.
18. Максименко А. О. Споживча поведінка: концептуалізація поняття та чинники, що її детермінують / А. О. Максименко // Соціальна економіка. – 2010. – № 3. – С. 140–145.
19. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе ; пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина. – Москва : Ермак, 2003. – 342 с.
20. Зоська Я. В. Механізми формування поведінки споживачів послуг у системі вищої освіти / Я. В. Зоська // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. – Київ, 2008. – Вип. 75. – С. 224–230.
21. Набруско І. Стили споживання та проблеми статусної нерівності в контексті сучасної України / І. Набруско // Розвиток демократії і демократична освіта в Україні : IV Міжнародна конференція, м. Ялта 28–30 вересня 2006 р. / НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Ін-т вищої освіти АПН України; Українсько-канадський проект “Розбудова демократії”; редкол. В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. – Київ : НПУ, 2007. – С. 497–501.
22. Носенко Т. І. Інформаційні технології навчання : нач. посіб. / Т. І. Носенко. – Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. – С. 128–144.
23. Оксамитна С. Соціально-класові засади освітніх критеріїв України / С. Оксамитна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 116–135.
24. Основные изменения в области старения, происшедшие в период после проведения второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения : доклад Генерального секретаря [Электронный ресурс] : Сорок пятая сессия Комиссии социального развития Экономического и Социального Совета ООН (22 марта и 7–16 февраля 2007 г.), 2007. – E/CN.5/2007/7. – 24 с. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/docs.htm>.
25. Погосян В. А. К критике философских концепций Франкфуртской школы / В. А. Погосян. – Ереван, 1979. – 82 с. – (АН Армянской ССР. Институт философии и права) (8, 6).
26. Порсева Х. О. До проблеми активної адаптації людей похилого віку до пенсійного періоду / Х. О. Порсева // Психологія : зб. наук. праць. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – Вип. 21. – С. 59–68.
27. Развитие в условиях старения мира. Общий обзор / ООН, Департамент по экономическим вопросам. – Нью-Йорк : [б. и.], 2007. – С. 1.

28. Римская О. Н. Феноменология субкультурных явлений : дис. ... канд. филол. наук : 09.00.14 / Римская Ольга Николаевна. – Тула, 2011. – 172 с.
29. Сагун І. Г. Поняття “активного старіння” в контексті проблеми освіти людей третього віку в європейській спільноті / І. Г. Сагун // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Черкаси, 2010. – Вип. 183. – С. 45–48.
30. Сагун І. Фактори забезпечення легітимності навчальних пропозицій для людей третього віку на базі вищої школи / І. Сагун // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2011. – Вип. 3 (1). – С. 66–76.
31. Сінькевич О. Б. Ідеологія суспільства споживання та масова культура: філософсько-культурологічний аналіз [Електронний ресурс] / О. Б. Сінькевич // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012 : материалы Международной научно-практической интернет-конференции, (18–27 декабря 2012 г.). – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/en/philosophy-and-philology-412/philosophical-anthropology-412/15224-412-1223>.
32. Соловйова А. С. Ризики формування суспільства споживання у сучасній Україні / А. С. Соловйова // Наукові праці. Серія політологія. – 2012. – Вип. 185. – Т. 197. – С. 63–66.
33. Тарасенко В. І. Соціологія споживання: методологічні проблеми / В. І. Тарасенко. – Київ : Наукова думка, 1994. – 168 с.
34. Тополь О. В. Освіта літніх людей: індивідуальний та суспільний запит / О. В. Тополь // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2015. – № 1 (21). – С. 116–119.
35. Тюптя Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика) / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – Київ : Ун-т “Україна”, 2004. – 408 с.
36. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід / В. Т. Циба. – Київ, 2000. – 150 с.
37. A Memorandum on Lifelong Learning [Electronic resource] // Commission of the european communities. – Mode of access: <http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum on Lifelong Learning.pdf>.
38. Elkind D. Ties that stress: The new family imbalance. Cambridge (Mass.) / D. Elkind. – L. : Harvard univ. press, 1995. – P. 58.
39. Knowles M. S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy / M. S. Knowles. – Chicago : Contemporary Books, 1988. – P. 18–19, 43.
40. Miles St. Consumerism as a way of life / St. Miles – L. etc.: Sage, 1998. – VIII, 174 p.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2016.

Каркач А. В. Университет третьего возраста: социокультурные детерминанты потребления образовательных услуг пожилыми людьми

В статье рассматриваются особенности ресоциализации пожилых людей в современном информационном обществе, обосновывается необходимость разработки новых социально-педагогических технологий эффективной ресоциализации представителей третьего возраста. Проанализированы особенности потребления образовательных услуг пожилыми людьми в условиях университета третьего возраста как механизм социального конструирования ресоциализации в современном трансформационном обществе в Украине.

Ключевые слова: ресоциализация, люди преклонного возраста, образование пожилых людей, университет третьего возраста, потребление, потребительское поведение, потребительские практики, социальный статус.

Karkach A. V. University of the Third Age: Determination of Consumption Socio-Cultural Education Services Elderly

This article discusses the features of the re-socialization of the elderly in today's information society.

In the XXI century the process of demographic aging has covered all European countries. Learning strategies and stages of aging, aging problems and peculiarities of life of older people carried out by researchers from different angles.

Modern society considered and justified as the consumer society. Social practice human consumption in the modern post-industrial society are increasingly becoming the subject of research of modern scientists. Despite the presence of a large number of scientific papers on consumption practices, the problem of consumption of educational services the elderly is not paid sufficient attention.

In old age, as in every age, life is not realized without public relations. Content existence in this society is to ensure it to be useful.

This factor is essential for the formation of the new-age approach to life that seeks to reject the previous preferences, social activity and the consolidation of a new social role. Formation of a new position in life has its active principle. Social rehabilitation and social identity of older people in the modern world is contradictory.

In Ukraine, the growing number of older people to identify themselves in the society uses a demonstration of its capabilities, conducting a presentation of their lifestyle through the consumption of educational services, whose status is seen as a sign of a certain social position in society. Lack of knowledge about the process of social functioning educational institution elderly as a separate sphere of consumption requires solving a scientific problem, which is the need to determine the theoretical and empirical study of sociocultural determinants formation needs, motivations, values and targets, conduct integrated social groups like the elderly consumer education. Participation in educational programs of older people contributes to their rejection of the passive consumer behavior and stimulate activity, activity, creativity. Education in old age helps meet the basic emotional, cognitive, social needs, allows you to experience its benefits to society, involvement of, respect from others and self-respect by taking on responsibility.

Thanks to the active participation of the elderly in educational activities change their outlook, the degree of participation in public life. The course of transformation processes in Ukrainian society characterized by the rapid emergence of education as a factor in upward social mobility. College seniors at the Universities of the Third Age becomes an important social resource, in addition to many owners of certificates and life experiences were the possibility of transforming their cultural resources in the cultural capital, and this, in turn, lead to increased levels and quality of life, etc..

Key words: *resocialization, the elderly, education seniors, university of the third age, consumption, consumer behavior, consumer practices and social status.*